

TUBA İŐINSU DURMUŐ*

Siyasi Rekabetin Bir Enstrümanı Olarak Ortaçağda Sanat

Art As an Instrument of Political Competition in The Middle Ages

Ö Z E T

Ortaçağda yönetici-sanatçı ilişkisi dikkate alındığında, bilim ve sanatı koruma ve destekleme noktasında yöneticilere çok büyük görevler düştüğü görülmektedir. Denebilir ki yönetici olmanın en önemli vasıflarından biri, sanatı ve sanatçıyı korumaktır. İyi bir yönetici âdil, cömert, kahraman bir savaşçı olması gerektiği gibi; âlim, bilgin ve sanatkârları korumalı, bilim ve edebiyatın gelişmesine katkıda bulunmalıdır. Bu bakış açısının sadece hamî/patron ile desteklediği sanatçısı arasındaki bir ilişki olmadığı; haminin/patronun bu destekleme faaliyeti üzerinden başka hamî/patronlarla kültürel olduğu kadar, görünür olmasa da siyasi bir rekabet içerisine girdiği de görülmektedir. Bu yazıda hamilik ilişkilerinde Ortaçağda sanatın siyasi bir rekabet enstrümanı olarak değerlendirilmesi üzerine düşünceler ortaya konacaktır.

ANAHTAR KELİMELE R

Ortaçağ, hamî, sanatkâr, siyasi rekabet.

ABSTRACT

When considering patron-artist relationship in the Middle Ages, administrators had a great role for supporting science and arts. It can be said that one of the most important characteristics of an administrator is supporting art and artists. Besides being generous, heroic and a good warrior, a good patron should support scholars, scienti standart istand contribute to the development of science and literature. It can be seen that the relationship between patron and artist at the same time a political competition between other patrons. In this paper, ideas about the evaluation of art as an instrument of political competition in the Middle Ages will be put on.

KEYWORDS

Middle Ages, patron, artist, political competition.

Ortaçağ sanat anlayışına göre sanatçıyı korumak ve desteklemek, bizzat sanatın içinde olan hamîler/patronlar için bir anlamda kendi kültürel zevklerini tatmin olarak düşünölmektedir. Hamî/patron, bu yolla sanatın içinde olarak, desteklediği sanatçısı ile aynı dili konuşmaktadır. Doğru edebiyatlarında, sıklıkla ele alınan konulardan birisi kalemle kılıcın karşılaştırılmasıdır. Bu bakımdan ideal padişahın kılıç ve kalem kullanmakta usta olması gerektiği dolaylı olarak ima edilmektedir. Devlet yönetiminin yorumlanması anlamını taşıyan ve yöneticilere yönelik ya-

* Doç. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara (tidurmus@etu.edu.tr).

zılan siyaset-name ve nasihatname gibi eserlerde, bilim ve sanatı koruma ve destekleme noktasında yöneticilere çok büyük görevler düştüğü görülmektedir. Denebilir ki yönetici olmanın en önemli vasıflarından biri, sanatı ve sanatçıyı korumaktır. Söz konusu eserlerde iyi bir yönetici âdil, cömert, kahraman bir savaşçı olması gerektiği gibi; âlim, bilgin ve sanatkârları korumalı, bilim ve edebiyatın gelişmesine katkıda bulunmalıdır.

Bu bakış açısının sadece hami/patron ile desteklediği sanatçısı arasındaki bir ilişki olmadığı; haminin/patronun bu destekleme faaliyeti üzerinden başka hami/patronlarla kültürel olduğu kadar, görünür olmasa da siyasi bir rekabet içerisine girdiği de görülmektedir. Bu yazıda hamilik ilişkilerinde Ortaçağda sanatın siyasi bir rekabet enstrümanı olarak değerlendirilmesi üzerine düşünceler ortaya konacaktır.

Ortaçağda gerek Doğu gerekse de Batı dünyasında sanata özellikle de şiir koluna hami/patronlar tarafından ilgi gösterildiği, onların, desteklemenin ötesinde üretici olarak söz konusu faaliyetlerin içinde oldukları bilinmektedir. Osmanlı devletinin yöneticilerinin bu konuda başka devletlere/krallıklara göre daha istikrarlı bir süreci devam ettirdiği de söylenebilir. Ancak bakıldığında bütün Türk coğrafyasındaki sultanların sanatın şiir koluna destekleyici ve üretici olarak verdikleri değer, Türk şiirinin bu coğrafyada onlar elinde ulaştığı yetkinliği de göstermektedir. Doğu'da Horasan'dan Hindistan'a uzayan coğrafyada Timurlu yöneticilerin; Batı'da ise on dördüncü yüzyıldan on yedinci yüzyıla kadar bugünkü İran, Irak, Azerbaycan ve Türkmenistan coğrafyasında Türkmen sultanların himayesinde Türk şiir dili gelişimini sürdürmüştür. Bazı devletlerin sadece sultanlar eliyle şiir dilini devam ettirdiğini görmek ise, sadece kültürel açıdan değil, siyasi açıdan da şiir dilinin bir araç olarak tercih edildiğini açıkça göstermektedir. Mısır'daki Türkçe edebiyat büyük ölçüde sultan şairler eliyle temsil edilir: Memlûk hanedanı mensuplarından Sultan Kayıtbay (1468-1496), oğlu Muhammed (1496-1498) ve Sultan Kansu Gavri (1440?-1516), Türkçe şiir yazan sultanların başında gelmektedir. Türkmen sultanları bu duruma örnek göstermek mümkündür. Karakoyunlu hanedanı içinde Cihânşâh (1405-1467) ve oğlu Pir Budak'tan başka İskender'in iki kızının; Ârâyîş ve Şâh Sarây'ın da şair olduklarına dair kaynaklarda bilgiler vardır (Sümer 1984: 143).

Bunun yanında Kırım coğrafyasında ortaya konan Türkçe edebiyatın da neredeyse tamamının hanedan mensuplarınca üretildiği görülmektedir.

Yöneticilerin gittikleri ya da fethettikleri bölgelere beraberlerinde sanatçıları da götürmeleri bir anlamda güç gösterisi olarak düşünülmüş olmalıdır ki bu uygulamanın Türk coğrafyasındaki bütün sultanlar tarafından yapıldığını görmekteyiz. Örneğin Karakoyunlularda nakış ve cilt sanatının özellikle Pir Budak'ın himayesinde geliştiği bilinmektedir. Pir Budak babasının çağrısı üzerine, 1458 yılında Herat'a gittiğinde orada bulunan şair ve nakkaşlardan Kemâleddin Bînâî ve onun babasının da içinde bulunduğu bir grup sanatkârı beraberinde götürmüştür (Kurbanov 1990: 143-151). Karakoyunluların siyasi ve kültürel mirasını Akkoyunlu Türkmenleri devraldıktan sonra da Uzun Hasan, Türk kültür ve sanatının gelişimine katkıda bulunmuştur. Onun yaklaşımı, özellikle Yakup Bey (1478-1490) zamanında benimsenerek sürdürüldü. O da şiir söylemesine rağmen bir şair olarak değil ama sanatkârların hamisi konumuyla Tebriz'e uluslararası ün kazandırdı. Yöneticilerin bu tutumlarında yaşadıkları bölgeleri kültür merkezi haline getirme düşüncelerinin de önemli rol oynadığı görülmektedir. Örneğin, Timur'un torunlarından İbrahim Sultan'ın, kardeşi Baysungur'a, onun Herat'taki sarayında bulunan bir musiki sanatçısını kendi sarayına transfer etmek için yüzbin dinar teklif ettiği mektubu Timurî şehzadelerinin sanat ve kültür hamiliği konusunda birbirleriyle yarıştıklarını göstermektedir (Lentz 1985: 10). Osmanlı yöneticilerinin de benzer tavrı dikkat çeker. Fatih Sultan Mehmed'in (1432-1481) kültür ve sanat faaliyetlerine olan ilgisi onu İslam dünyasında bilgisi ve ilmiyle şöhret kazanmış kişileri kendi sarayında toplamaya itmiştir. Bu isimlerden birinin matematik ve astronomi bilgini Ali Kuşçu (ö. 1474) olduğu bilinmektedir. Gönül Tekin, "Fatih Devri Türk Edebiyatı" adlı makalesinde, Kuşçu İstanbul'a geldiğinde Fatih'in onu yeni payitahtında alıkoymak istediğini ve gündelik 200 akçe maaşla Ayasofya medresesine tayin edip; ailesini de yanına alarak İstanbul'a döndüğünde Fatih'in bu yolculuğunda kendisine günde bin akçe verdiğini nakletmektedir (162-63). Bir başka âlim Cami (ö. 1519) de Fatih'in "adım başına bir akçe paha biçtiği" (Pala: 20) ve iltifat ettikleri arasındadır. Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. ? 1600), *Künhü'l-Ahbar* adlı tarihinde Fatih Sultan Mehmet'in saltanat döneminden söz ettiği bölümde padişah olanların kültür erlerine, şairlere, âlimlere yardım ve iyiliksever-

likte birbirlerini geçmeyi ve üstün gelmeyi amaçladıklarını söyleyerek sanatçı koruma konusundaki rekabete vurgu yapmaktadır. Âlî, sultanların, güzel çalışmaları, başkentlerini az bulunur faziletli kimselerin toplanma yeri durumuna getirmek için yabancı memleketlerdeki marifet sahibi kimselerin toplanmasına gayret edip, casuslar gönderdiklerini de kaydetmektedir (Uğur 1997: 418-19).

Saray ortamlarının kültür merkezi olarak konumu, yöneticilerinin desteklediği sanat ortamlarında üretimde bulunan sanatçılar ile ün kazanmıştır. Bunun farkında olan rakip sarayların savaş ganimetlerinden biri olarak sanatçıları ve üretimlerini görmeleri de bu düşüncüyü desteklemektedir. Örneğin Tebriz, Mısır, Yemen ve Sakız Adası fetih ile elde edilince bu bölgelerden daha çok vasıflı elemanlar Osmanlı ülkesine göçürülmüştür. Savaşların ardından galip kuvvetlerin mağlup tarafta bulunan nitelikli insan kitlelerini hâkim buldukları iç mekânlara nakletmeleri bütün devlet ve siyasi teşekküllerde görülen bir durumdur. Aynı şekilde kitlesel tehcirler, Osmanlı sultanlarının fethedilen memleketlerde sağlam ve güvenli bir şekilde yerleşebilmek için uyguladıkları geleneksel bir yöntem olarak kabul edilmiştir. Sultan Selim'in (1470-1520) Şah İsmail'e (ö. 1524) karşı kazandığı zaferin sonunda başta çinicilik üzere Osmanlı ülkesinde geliştirilmek istenen bazı sanat dallarının mensupları ve zengin tüccarlar Tebriz'den İstanbul'a sürülmüştür (Arslan 2001: 321, Gökmen 1997: 143-149). Lutfî Paşa (ö. 1564), *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eserinde bu durumu şöyle anlatır: "Ve tüccardan ve ehl-i sanayi'den ikiyüz hâne mikdârı sürüp İslambol'a gönderdiler." (Atik 2001: 219) Daha önce Fatih Sultan Mehmet'in Uzun Hasan'a karşı kazandığı zaferden sonra savaş ganimetleri arasında bulunan Akkoyunlu esirlerden İstanbul'a gönderilmiş olan üç binden fazla esir arasında değerli ilim ve sanat adamlarının da olduğu bilinmektedir (Arslan 2001: 321). İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Sarayında Ehl-i Hıref Defteri" adlı makalesinde, bu defterlerde genellikle saraya bağlı olan her sanatkârın ve yetişmekte olan öğrencisinin ismi, gündeliği, hangi milletten geldiği, kimin nesi olduğu ve hangi padişah zamanında hizmete alındığının gösterildiğini söyler. Yazar, söz konusu makalesinde Kanuni Sultan Süleyman'ın (1494-1566) iktidarının beşinci yılında yazılmış olan Ehl-i Hıref defterini incelemektedir. Nakkaşân, mücellidân, külâh-dûzân, zer-gerân, hakkâkîn, zer-dûzân gibi meslek men-

suplarına ait bilgilerin verildiği defterdeki bazı tespitler ilginçtir. Bazı sanatkârlar için ayrılan açıklama bölümünde “Tebriz’den sürgün” ya da “Sultan Bâyezîd Han Akkirman’dan çıkarmış” şeklinde ifadeler yer almaktadır (1981-86: 24-65). Bu ifadeler, çeşitli bölgelerde tutsak edilip Osmanlı sarayına getirilen sanatkârların saray mensupları arasına dâhil edilip değerli görüldüklerini gösterdiği gibi yöneticilerin bu konudaki politikalarını da ortaya koymaktadır. Yöneticilerin özellikle kendilerini ispatlama dönemlerinde Osmanlı inkişafını sağlama düşünceleri, bu ifadelerde açıkça kendini göstermektedir. Bu tavırda fethedilen yerlerin güvenliğini sağlamak, Osmanlı nüfus hareketlerini dengede tutmanın yanında kültür ve sanat alanında da Osmanlı ülkesini canlandırma düşüncesinin hâkim olduğu, örneklerden anlaşılmaktadır. Saray sanatçılarının, sultanlar gözünde ne kadar değerli olduğunu, Çaldıran Savaşı sırasında Şah İsmail’in, meşhur ressam Bihzâd (ö. 1537) ile hattat Nişaburlu Şah Mahmud’u (ö. 1564) Yavuz’un eline geçmemesi için bir mağaraya gizlemesi örneği çok iyi anlatmaktadır. Fâtih Sultan Mehmet’in ve Yavuz’un yukarıda sözü edilen bu sanat politikaları ve hatta II. Bayezid’in (1447-1517) Ali Şir Nevâyî’nin (ö. 1501) gazellerini Ahmet Paşa’ya (ö. 1496) tanzir ettirmesi, benzer bir bakış açısı ile yorumlanabilir. Böyle bir tavırdaki amacın Osmanlı sanatkârlarının bu sayede yetişmeleri, revaçta olan Acem ilmine, şiirine ve diğer sanat kollarına karşı Osmanlı şiir ve kültürünün inkişafını sağlama düşüncesi olduğu söylenebilir. Bu siyasi amaçla şekillenen bakış açısının, saraylar arasında bir kültürel rekabet çerçevesinde her dönem devam ettiğine tanık olmaktadır.

Sanatçı ilhakının yanında Osmanlı topraklarına gönüllü olarak gelen yönetici veya sanatçıların olduğu da bilinmektedir. Bu konumdaki yöneticilerin kendilerine ait eserleri de beraberlerinde getirdikleri görülmektedir. Osmanlı topraklarına iltica talebinde bulunan şehzadelerin ve üst düzey yöneticilerin yanlarında, aralarında kıymetli elyazmaları da bulunan birçok hediye getirdikleri kaydedilmiştir. I. Selim’in 1514’te Tebriz’i fethi sırasında Herat’ın son Timurî sultanı, Hüseyin Mirza, ikamet ettiği Safevî sarayından İstanbul’a getirilmiş ve Osmanlı sarayında yaşamaya başlamıştır. Kanuni Sultan Süleyman’ın saltanatı döneminde de Şah Tahmasp’a karşı başarısız başkaldırma girişimlerinde bulunan kardeşleri Sam Mirza ve Elkas Mirza da sırasıyla 1535 ve 1547’de Osmanlıya iltica etmişlerdir. Osmanlı ordusunun da desteğiyle Safevî top-

raklarına seferler düzenleyen Elkas Mirza, ele geçirdiği ganimetlerin bazılarını Osmanlı sarayına yollamıştır (Danişmend 1947: 178, 254). Peçevî (ö. ?1649/51), *Tarih*'inde bu ganimetlerin arasında Kuran nüshaları, resimli bir *Firdevsî Şehnamesi*, bir divan ve bir de tarih kitabı olduğunu yazar (Baykal 1992: 199). Yöneticilerin beraberlerinde sanatkârlarını da getirmeleri sanat korumacılığının siyasi rekabet oluşturan tarafına dikkat çekmektedir. Örneğin Elkas Mirza'nın saray kütüphanecisi iken kendisine eşlik etmek suretiyle Osmanlı sarayına gelen Eflatun Şirvanî, burada kalarak Arifi'nin ardından Osmanlı Şehnamecisi olmuştur. III. Murad (1542-1595) döneminde özellikle Osmanlı Safevî savaşı başladıktan sonra İstanbul'a gelenler arasında ünlü hattatlardan Muhammed Rıza Tebrizî ile Kasım Ali Tebrizî de bulunmaktadır (Fleisher 1986: 123).

Sanatçıları koruma açısından gözlenen yarış, benzer şekilde özellikle yöneticiler tarafından hazırlatılan eserlerde de kendini göstermektedir. Cordoba'da onuncu yüzyılda yaşayan İbn-i Said, güç sahibi her kişi ya da önemli her yöneticinin kendini şahsi mülkiyetinde bir kütüphane tesisine mecbur addettiğini söylemektedir. Uluç, kitap sevgisinin sadece Endülüs Emevîleri arasında değil, İslam bürokrasisinin ayanı nezdinde de önemli bir özellik olduğunu, Kuran'a verilen önem dolayısıyla, Müslüman toplumlarda Allah'ın kelamının yazıya dökülmesinin başından itibaren büyük önem arzettiğini söylemektedir (2006: 469). Kitaplar, kültürün olduğu kadar gücün de göstergesidirler. Kütüphaneler, savaş ganimetleri arasında müstesna bir yere sahip olduğu gibi barış zamanlarında da en değerli diplomatik hediyeler arasında yer almıştır. Özellikle İslamiyet'in erken dönemlerinde ve yayılma sürecinde Kuran ve Kuran cüzlerine sahip olmak isteyenlerin taleplerini karşılamak için araçların verdiği uğraşlar sonucunda, zaman içinde Kuran'ın yanı sıra diğer kitaplara olan taleplerin de giderek artmasıyla, kitap ticareti büyük bir ivme kazanmıştır. Cordoba'daki Emevî halifesi II. El-Hakem'in daha onuncu yüzyılda temsilcileri aracılığıyla dünyanın dört bir yanından kitap topladığı bilinmektedir (Bosch, Carswell ve Petherbridge 1981: 4-19). Osmanlı yönetici ve bürokratlarının da kitaba özel bir ilgilerinin olduğu, düğün ve şenliklerde sunulan hediyeler arasında kitapların da önemli bir yerinin olduğu bilinmektedir. Osmanlı yöneticilerinin, dönemin sultanına bayramlarda, saray şenliklerinde, görev dönüşü huzura kabullerinde, terfi veya atama gibi durumlarda hediye sunmaları adetti.

Örneğin Fars klasiklerinin Osmanlı seçkinlerinin birbirlerine verdiği makbul ve itibarlı hediyeler arasında görüldüğü bilinmektedir (Fleisher 1986: 120). 16. yüzyılın en üst düzey, zengin ve güçlü Osmanlı bürokratlarından olan Sinan Paşa'nın (ö. 1553), Şehzade Mehmed'in 1582 yılında yapılan sünnet düğünü için Şehzadeye sünnet hediyesi olarak takdim ettiği bir *Sadi Külliyyatı* ve bir *Nizami Hamsesi* kaydedilmiştir (Uluç 2006: 475). II. Bayezid'in 1503-1512 yılları arasında verdiği in'am ve ihsanlarını listeleyen bir in'amat defterinde sultana hediye olarak kitap sunup, karşılığında ihsan almış olan çok sayıda kişi bulunmaktadır (Erünsal 1979-80: 31). Seyyid Lokman da *Hünernâme*'sinde 1539'da Kanunî Sultan Süleyman'ın oğulları için düzenlenen sünnet şenliklerini anlatırken şehir halkından da çok sayıda kişinin sultana hediyeler sunduğunu kaydeder (Terzioğlu 1995: 90). Osmanlı yazılı kaynaklarında, zengin bezemeli, kıymetli yazmaların Safevî elçileri tarafından Osmanlı sarayına getirilen en itibarlı hediyeler arasında olduğunun kaydedildiğini Uluç, şöyle belirtmektedir:

Dönemin Osmanlı tarihlerinde ya da arşivo belgelerindeki hediye listelerinde her zaman kitap isimleri bulunmaz, ancak eğer kitap hediye getirilmişse, isimleri listelerde her zaman en başta yer alır. En baştaki Kuran nüshalarını diğer kitaplar izler. Resimli Osmanlı tarih yazmalarında sıkça görülen Safevî şahının yolladığı hediyeleri Osmanlı sultanına sunan elçilik heyetlerini betimleyen tasvirlerde de uzun bir sıra halinde hediyeler taşıyan görevlilerin en başındakilerin ellerinde büyük ve zengin bezemeli ciltleriyle kitaplar dikkati çeker (2006: 481).

Gelibolulu Mustafa Âlî de *Câmi'ul-buhûr der Mecâlis-i Sûr* adlı Şehzade Mehmet'in 1582'deki sünnet düğünü şenliklerini anlatan eserinde Safevî şahı ile çeşitli hanedan mensuplarından Osmanlı sarayına yollanan hediyeleri bizzat Şah'ın elçisi İbrahim Sultan'ın takdim ettiklerini belirtmektedir (Gökyay 1986: 31-39). Saray hazinelerinde yer alan eserler, hem diplomatik hediye hem de ganimet olarak her zaman çok değerli görülmüşler ve bu sebeple sık sık el değiştirmişlerdir. Örneğin önemli bir kitap hamisi olan Akkoyunlu şehzadesi Uzun Hasan'ın Tebriz'deki sarayının devralınmasıyla elindeki eserler, Safevîlerin mülkiyetine geçmiştir. 1510'da Şah İsmail, Timurî Sultanı Hüseyin Baykara'nın (ö. 1506)

ölümünden bir yıl sonra Özbek Hanları tarafından fethedilmiş olan Herat'ı zaptetmiş, böylece içlerinde Timurî sarayının ünlü musavviri Bihzad'ın da bulunduğu nakkaşhanesi Şah İsmail'e intikal etmiştir. Resimli Safevî elyazmalarının Osmanlı saray çevrelerine akışı Çaldıran'daki ilk Osmanlı-Safevî savaşını takiben hızla artmıştı. 1514'teki savaşın sonucunda ganimet olarak Osmanlı topraklarına giren yazmaları, satın alma veya diplomatik hediyeler olarak gelen yenileri takip etmiştir. Safevî elyazmaları yüzyılın sonuna kadar Osmanlı topraklarına gelmeye devam etmiştir. Kanunî'nin 1534'te başlattığı ve Amasya Antlaşması ile 1555'te sona eren Doğu seferi ve III. Murad döneminde on iki yıl devam eden Osmanlı-Safevî savaşı gibi iki ülkenin sıcak savaş içinde olduğu dönemlerde kitap akışı hızlanmıştır (Uluç 2006: 477).

Hediyelerin yanında ganimetlere katılan kitapların sultanların yönlendirmeleriyle farklı dillere de çevrildikleri ve içerik açısından değerlendirildiği görülmektedir. Örneğin İstanbul'un fethinden sonra sultan, ganimetlere katılan kitaplardan dinî içerikli olanları bir yere toplatıp, yetenekli papazların tercümanlığında Türkçeye çevirtmiştir (Uğur vd. 1997: 443). Dikkat çekmek gerekir ki savaş sonrası sanatçıların ganimet olarak değerlendirilmeleri, önde gelen ilim adamlarının hürmet gösterilerek ağırlanmaları İslami geleneğe, Hz. Peygamberin uygulamalarına dayanan, bir anlamda yöneticiler tarafından sünnet olarak algılanan bir işleyiştir. Bedir Savaşı sonrası, Hz. Muhammed'in Mekkeli esirleri, her biri 10 müslümana okuma yazma öğretmesi karşılığında serbest bırakması ve onlara hürmet etmesi, bu konumdaki kişilere de örnek teşkil etmiştir. Örneğin, Seyyid Nattâ lakaplı Ali, Timur Fetretî'nde Emir Efendi ve Monla Fenârî ile birlikte Timurîlere esir olmuştur. Bir süre sonra da hapisten kurtulmuşlardır. Âşık Çelebi (ö. 1572), Tezkiresi'nde "eğerçi evvel mübtelâ-yı bend ü zincir olurlar, ba'dehû şeref-i siyâdet ve şeref-i ilm hürmetine Timur bunları halâs eyler" demiştir (Kılıç 2010: 1119). İlim ve sanat ehline gösterilen hürmetin eskiden beri tüm İslam dünyasında var olduğu, elimizdeki örneklerden anlaşılmaktadır.

Maria Eva Subtelny, "The Poetic Circle at the Court of the Timurid, Sultan Husain Baiqara and its Political Significance" adlı doktora çalışmasında, birbirine rakip olan saraylar arasındaki rekabetin boyutuna dikkat çekmektedir. Subtelny, söz konusu çalışmasında, sanat koruyuculuğunu

da içine alan kültürel aktivitelerin, birbirleriyle rekabet hâlindeki saraylarda önemli bir rekabet unsuru olarak öne çıktığını söylemekte; rakip saraylar arasındaki politik mücadelenin en etkin ve en yaygın yolunun, kültürel aktiviteler (şiir ve tarih yazıcılığını da kapsayan edebiyat, aynı zamanda da minyatür ve mimariyi de kapsayan güzel sanatlar) ve saray patronajı yarışı olarak kendisini gösterdiğini belirtmektedir. Bu yarışın ortaya çıkan sonucu ise kültürel, özellikle de edebî ürünlerin ortaya konması olmuştur (1979: 2). On üçüncü - on dördüncü yüzyıllarda Moğol istilalarının ardından Muzafferî, Calâyirî, Sarbadarî gibi birbiriyle rakip olan hanedanların bir kültür atmosferi yarattıklarından, Avrupa'da da benzer bir durumun varlığından söz eden yazar, bunun Batı tarihinde çağdaş paraleli olarak, Rönesans İtalya'sının sarayları ve 18. yüzyılın ikinci yarısındaki geç dönem küçük Alman saraylarının rekabetinin örnek gösterilebileceğini söyler (1979: 3).

Rakip saraylar arasındaki kültürel aktiviteler çerçevesinde devam eden yarış, bir anlamda kültürel atmosferin sürekliliğini de sağlamaktadır. Örneğin, Timurlular döneminde sanat koruyuculuğu ile öne çıkan isim Hüseyin Baykara'dır; ancak neredeyse bütün Timurlu prenslerin/beylerin bu kültürel zenginliklere destek vermesi, geleneğin Baykara'nın Herat'ı ile sınırlı kalmayarak Timurlu olmayan patronlar tarafından da devam ettirilmesi, kültürün de sürekliliği olarak kendini göstermektedir. Bu durumun rakip saraylar arasında da görülmesi dikkat çekicidir. Akkoyunluların Tebriz'deki sarayı önce uzun Hasan'ın, ardından da Yakup Bey'in hakimiyeti altına girmiştir. *Mecâlisü'n-Nefâis*'in tanıklığına göre, Yakup Bey'in sarayı Baykara'nın Timurlu sarayı ile aynı düzeyde idi. Hatta *Mecâlisü'n-Nefâis*'in ikinci çevirmeni Kazvînî, kitabın altıncı bölümüne ayrı bir yer açarak, Yakup Bey'in patronajı altındaki kırk seçilmiş şâirin biyografisine yer vermiştir. Bu durum, saraylar arasındaki yoğun kültürel trafiği açıkça göstermektedir. Tezkirelerin belirttiğine göre Herat'taki şairler Irak'a gittikleri zaman kariyerlerine hem Tebriz hem de Osmanlı sarayında devam edebiliyorlardı (Subtelny 1979: 13). Yukarıda sözünü ettiğimiz geleneğin onuncu yüzyıldan itibaren şekillenen bir gelenek olduğunu dikkate aldığımızda, şairlerin Doğu İslamdünyasındaki bütün saraylarda kariyerlerine devam edebilmeleri, saraylar arasındaki hareketliliği kolaylaştırması ve kültürel izolasyonu önlemesi açısından önemli görülebilir. Nitekim Memlûk yönetimi sıra-

sında Türkçenin, bu topraklarda yeni bir yayılma alanı kazandığı ve Memlûk Kıpçakçası adı verilen Türkçe ile meydana getirilen çok sayıda edebî eser kaleme alındığı bilinmekle birlikte daha sonraki dönemlerde burada hem Kıpçakça hem de Anadolu Türkçesi'yle pek çok eser yazılmış ve giderek Anadolu Türkçesi'nin hakimiyetinde bir şiir dili gelişmiştir. Sultan Kayıtbay, Muhammed bin Kayıtbay, Kansu Gavri, Yaş Bek ve Nâsır gibi sanatçılar, Anadolu Türkçesiyle eserler yazmışlardır (Yavuz 2002: 22). Bu etkileşimde Anadolu'dan çeşitli vesilelerle Mısır'a göç eden şairlerin tesiri de büyüktür. On dördüncü yüzyıl şairi Erzurumlu Mustafa Darîr ile Ahmedî (1334?-1413), Kadı Burhaneddin (1344-1399), Cem Sultan (1459-1495), Şehzade Korkut (1467-1519) bunlar arasındadır. Ayrıca Anadolu'dan Mısır'a giderek Memlûk sultanı Kansu Gavri'nin himayesine giren pek çok sanatçı da bulunmaktadır. Diyarbakırlı Şerifî, Yaş Bek, İbrahim Gülşenî, Nâsır gibi sanatçılar, sultanın ilgisiyle karşılaşmış ve Anadolu Türkçesiyle eserler vermişlerdir (Yavuz 2002: 30). Aynı kültür atmosferi içerisinde sanatçıların üretimde bulunmaları bu çerçevede siyasi bir rekabet olarak hami tarafından sahiplenme duygusunu daha da derinleştirmiştir.

Benzer şekilde özellikle saraylarda hazırlanan eserlerin de bazen tamamlanmadan el değiştirdiği, ganimet olarak ulaştığı yerde, bazen de birkaç farklı yerde tamamlandığı görülmektedir. Örneğin *Sultan Yakup Bey Nizamisi* adlı resimli elyazmasının istinsahına Akkoyunlu Şehzadesi Uzun Hasan için Şiraz'da başlanmış ve daha sonra Sultan Halil'in tahta geçmesiyle bu çalışma Akkoyunlu başkenti Tebriz'e taşınmış, kısa bir süre sonra Sultan Yakup'un tahtı ele geçirmesiyle onun himayesinde tamamlanmaya çalışılmışsa da bitirilememiş ve nihai şeklini Safevî yönetiminin ilk yıllarında almıştır (Uluç 2006: 59-60). Eserin özellikle resimlerinde bu sebepten belirgin bir üslup farkı hissedilse de el değiştirdiği saraylarda tamamlanması konusundaki gayret dikkat çekicidir. Sultan Halil'in valiliği sırasında Tebriz'deki kütüphanesinin, sanatçılarıyla birlikte, 1501'de şehre giren Safevîlerin eline geçmesi ve Sultan Halil'in sanatçılarından bir kısmının tamamlanmamış elyazmaları üzerindeki çalışmalarını Şah İsmail'in saltanatının ilk yıllarında da sürdürmeleri, bu duruma verilebilecek bir başka örnektir (Uluç 2006: 61).

Örneklerden, ortaçağda sanat dünyasının kültürel ilişkilere olduğu kadar siyasi ilişkilere de yön veren bir arka planının olduğu, yöneticilerin bu gibi sanat faaliyetlerini çoğu zaman siyasi bir rekabet enstrümanı olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Bu yazıda, yöneticilerin, sanatı destekleme faaliyetlerinin görünür sebeplerinin ardında böyle bir sebebin de varlığı vurgulanmaya çalışılmıştır.

Kaynaklar

- ARSLAN, Hüseyin (2001), *16. yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskan, Göç ve Sürgün*, İstanbul: Kaknüs Yay.
- ATİK, Kayhan (hzl.) (2001), *Lutfî Paşa ve Tevârih-i Al-i Osman*, Ankara: KB Yay.
- BAYKAL, B. S. (hzl.) (1992), *Peçevi İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi*, Ankara: KTB Yay.
- BOSCH, Gulnar, John CARSWELL and Guy PETHERBRIDGE (1981), *Islamic Bindings and Book Marking*, Chicago: Chicago University Press.
- DANIŞMEND, İsmail H. (1947), *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul: Türkiye Yay.
- ERÜNSAL, İsmail (1979-80), "Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları I: II. Bayezid Devrine Ait Bir İn'amat Defteri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, X-XI,304-41.
- FLEİSCHER, Cornell H. (1986), *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: the Historian Mustafa Âli (1541-1600)*, Princeton: Princeton University Press.
- GÖKMEN, Ertan (1997), "Yavuz Sultan Selim'in İran'dan ve Mısır'dan Getirdiği Sanatkârlar", *Türk Kültürü*, XXXV, (407), 143-149.
- GÖKYAY, Orhan Şaik (1986), "Bir Saltanat Düşünü", *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllığı I*, 21-55.
- KILIÇ, Filiz (hzl.) (2010), *Âşık Çelebi, Meşâ'irü's-Şu'arâ (İnceleme-Metin)*, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay.
- KURBANOV, G. (1990), *Porseyazıçnoe Literaturnoe Nasledie Turkmenv XIV-XV vv*, Aşkabat.

- LENTZ, Thomas W. (1985), *Painting at Herat under Baysunghur İbn Shahrûkh*, Doktora Tezi. USA: University of Harvard.
- MACİT, Muhsin (2002), *Karakoyunlu Hükümdarı Cihânsâh ve Türkçe Şiirleri*, Ankara: Grafiker Yay.
- PALA, İskender (1999), *Fatih Sultan Mehmed*, İstanbul: LM Yay.
- SÜMER, Faruk (1984), *Karakoyunlular*, Ankara.
- TEKİN, Gönül (1995), "Fatih Devri Türk Edebiyatı", *İstanbul Armağanı I*, İstanbul, 161-233.
- TERZİOĞLU, Derin (1995), "The Imperial Circumcision Festival of 1582: An Interpretation", *Muqarnas*, 12, 84-100.
- SUBTELNY, Maria Eva (1979), *The Poetic Circle at the Court of the Timurid Sultan Husain Baiqaraandits Political Significance*, Phd. Thesis, USA: Harvard University.
- UĞUR, Ahmet vd. (hızl.) (1997), *Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, Kitabü't-Tarih-i Kühü'l-Ahbar*, C. 1, Kayseri Erciyes Yay.
- ULUÇ, Lale (2006), *Türkmen Valiler, Şirazlı Ustalar, Osmanlı Okurlar*, XVI. Yüzyıl Şiraz Elyazmaları, İstanbul: İş Bankası Kültür Yay.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1981-1986), "Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref (Sanatkârlar) Defteri", *Belgeler*, 11, 24-65.
- YAVUZ, Orhan (2002), *Kansu Gavri'nin Türkçe Divânı (Metin-İnceleme-Tıpkıbasım)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yay.